

## De griepandemie van 1889/1890

Fred Geukes Foppen

*Amsterdam, winter 1889/1890.* De kranten staan vol met onrustbarende berichten over de nieuwe griepandemie, die uit Rusland is komen overwaaien. Kinderen en ouderen wordt aangeraden om thuis te blijven, want de griep heeft toegeslagen.

De mensen die de griep kregen, of zoals toen in de kranten stond door de griep ‘aangetast’, hadden ‘eerst last van lusteloosheid, daarna van heel hoge koorts, soms gepaard met ijlen, beklemming der ademhaling, pijn in de ledematen’. De ziekte duurde meestal een week, maar de nasleep duurde veel langer, soms vele maanden. In het Algemeen Handelsblad van 6 december 1889 stond ‘In Rusland heerscht de griep. Verschillende leden der keizerlijke familie, de Engelsche gezant en tienduizenden Russen liggen er mede te bed’. De ziekte kreeg verschillende namen, want geen enkel land wilde iets met de pandemie te maken hebben. In Nederland werd deze influenza meestal *Russische griep* genoemd, in Duitsland kreeg het de naam *Russische Katarrh*, in Spanje *Influenzia Rusa*, maar in Rusland zelf heette de influenza *Aziatische griep*.

Op 11 december 1889 waarschuwden artsen in het Rotterdamsch Nieuwsblad dat de ziekte zich over heel West-Europa zou verspreiden. Volgens de kranten begon de griep in Nederland pas rond de jaarwisseling van 1889/1890 in Hellevoetsluis in een opleidingsschool waar aankomende matrozen in de kost waren en vandaar trok de griep het land in. De griep werd snel daarna gemeld in Vlaardingen, Delft, Amsterdam en zo verder naar het Noorden. Van Amsterdam zijn de doodsoorzaken ook in de winter van 1889/1890 vastgelegd.

Maand	Amsterdamse Doodsoorzaken			
	<i>influenza</i>	<i>pneumonia</i> ( <i>catarrhalis</i> )	<i>bronchitis</i> ( <i>capillaris</i> )	<i>phthisis pulmonum</i> ( <i>tuberculose</i> )
<b>1889</b>				
januari	0	44	34	46
augustus	0	18	8	26
november	0	40	14	28
december	0	60	28	26
<b>1890</b>				
januari	42	120	46	66
februari	0	20	20	26
maart	0	28	26	42
augustus	0	18	9	30

De doodsoorzaken zijn handmatig geteld en afkomstig uit het Register van Amsterdamse Doodsoorzaken. De getallen hebben uitsluitend betrekking op de wijken A tot en met Z. De doodsoorzaak is zonder verdere interpretatie overgenomen uit het register.

Aan de hand van de overzichten van de Amsterdamse Doodsoorzaken is het aantal Amsterdammers dat in de maanden januari, augustus, november en december 1889 en in januari, februari, maart en augustus 1890 is overlijden aan de longaandoeningen influenza, longontsteking, bronchitis en tuberculose geteld. De maanden januari, augustus en november

1889 en augustus 1890 zijn als vergelijkingsmateriaal gekozen, omdat er toen geen sprake was van een griepvloed. Uit deze eenvoudige analyse blijkt dat de artsen in Amsterdam alleen in de maand januari 1890 de ziekte influenza als doodsoorzaak hebben geregistreerd. Het valt verder op dat *pneumonia*, dus longontsteking, meer dan gebruikelijk in december 1889 en januari 1890 voorkwam. Longontsteking gaat vaak samen met influenza, het is dus niet onwaarschijnlijk dat de doodsoorzaak *pneumonia*, ook in die maanden een indicator voor de griepvloed is geweest. De andere longziekten, bronchitis en tuberculose, hoewel in die tijd ernstige volkskwalen, wijken nauwelijks af van hun normale maandelijkse gemiddelden.

De griep kwam uit Rusland, maar volgens sommigen eigenlijk uit het gebied van de Gele Rivier in China. In het Algemeen Handelsblad van 4 december 1889 stond dat de influenza in december 1889 voor het eerst in Rusland was gesignaleerd. Nicolaas II, de Russische tsaar was ziek geworden, Wilhelm II, de Duitse keizer had zijn gebruikelijke jachtpartij vlak voor de kerst wegens ziekte moeten afzeggen. De ziekenhuizen van Wenen en Parijs lagen overvol met griep patiënten. In Parijs hadden de artsen in de paar weken voor de kerst al meer dan 600.000 patiënten behandeld, de mensen kwamen bijna niet meer op straat, het ging slecht met de winkels, er werd nauwelijks meer verkocht, winkels in Parijs en Berlijn gingen failliet. Nog voor de kerstvakantie werden de scholen in Brussel gesloten. Carlos I, koning van Portugal, leed volgens zijn arts aan *besmettelijke catarrh*, nog een naam voor influenza. De kranten stonden vol met berichten over andere vorsten, die ziek waren geworden, onder wie Elisabeth, koningin van Roemenië en Filips VII en Maria, graaf en gravin van Vlaanderen.

In het Rotterdamsch Nieuwsblad van 18 december 1889 stond, 'Nog steeds blijft de ziekte zich uitbreiden, hoewel de verandering van vochtig in droog weder waarvan de heeren medici zo veel goeds verwachten, reeds eenige dagen ingetreden is'. Twee dagen later stond in het Nieuws van den Dag, 'De influenza lijkt een reis te willen maken rond de wereld, want zij heeft in New York reeds verscheidene mensen aangetast'. De voor die tijd snelle verspreiding van de griep was volgens deskundigen het gevolg van de moderne transportmiddelen zoals het spoor en de stoomboot, waarmee de mensen zich zo gemakkelijk van land naar land en van continent naar continent konden verplaatsen. Even leek het alsof de griep vlak voor nieuwjaar in Berlijn over zijn piek heen was, want het was ineens flink gaan vriezen, maar snel daarna kwam de zachte en vochtige winter terug en ook de influenza. In de nieuwjaarsweek waren er in Parijs 200 meer doden dan in dezelfde week van het jaar ervoor. Het stadsziekenfonds in Wenen raakte met al die patiënten door zijn geld heen en de Oostenrijkse staat moest bijspringen. Op 11 januari 1889 werden in Parijs 311 griepdoden geteld, maar dat was veel minder dan in de voorafgaande dagen en weken. Iedereen was blij met dit goede bericht, meteen werd vastgesteld dat de epidemie ten einde was. Dat was natuurlijk een beetje voorbarig, want de vloed zou nog het hele voorjaar van 1890 in de wereld rondwaren en eigenlijk ook nog in de winter van 1890/1891, maar wel minder erg. Tijdens de daaropvolgende griepvloed van 1918/1919, de *Spaanse griep*, toen relatief gezien opvallend veel jonge mensen aan de griep overleden, werd als verklaring voor het fenomeen dat ouderen minder gevoelig waren gezegd dat waarschijnlijk die ouderen in 1918 nog een zekere mate van immuniteit hadden overgehouden van de griepvloed van 1889/1890.

In december 1889 en januari 1890 stonden de kranten vol met onrustbarende berichten over deze griep vloed. Iedere krant had zijn eigen suggestie om niet ziek te worden. In De Tijd van 23 december 1889 stond het advies 'daar de ziektekiemen zich in de dampkring schijnen te

bevinden, verdient het wellicht aanbeveling, respirators (maskers) voor mond en neus te dragen, totdat men rekenen kan dat de luchtstroom, waarin de besmetting zich bevindt, voorbij is'. De mensen werd aangeraden om thuis te blijven en alleen als het echt moest de straat op te gaan. De bezorgdheid onder de mensen was groot, want er staat ook in het artikel, 'wie tegenwoordig in een tram luide hoest, loopt gevaar om door de conducteur, op eenstemmig bevel van de andere passagiers, uit den wagen gezet te worden. De huurkoetsier weigert ieder op te nemen, wiens stem maar heesch klinkt.' De Standaard van 4 januari 1890 schreef, 'de influenza is in Amsterdam het onderwerp van alle gesprekken en klopt aan menige deur. Het aantal harer slachtoffers is buitengewoon groot. De geneesheeren hebben handen vol werk. De stadsapotheek levert 5 à 600 recepten per dag meer af dan gewoonlijk.' Op het hoofdkantoor van de Rijkstelegraaf in Amsterdam waren 77 beambten 'aangetast' door de griep. Drie bijkantoren - Spiegelstraat, Rozengracht, Schreierstoren - waren gesloten omdat teveel personeelsleden ziek waren. Onderwijzers waren ziek en de schoolkinderen moesten thuis blijven. Het Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage liet weten dat het niet mee wilde doen aan al deze paniekverhalen, 'op deskundig advies bevreesd voor de influentie van de influenza op angstige gemoederen, onthouden wij ons van mededelingen over de ziekte. Ter geruststelling zij alleen gezegd dat, waar zich gevallen voordoen, de ongesteldheid een goedaardig karakter heeft.' De hoofdredacteur, die moet hebben genoten van zijn allitererende woordspelletje met influentie en influenza, was kennelijk van mening, geen nieuws is goed nieuws.

De Tijd haalde een artikel uit de British Medical Journal aan, waarin stond dat de ziekte mogelijk afkomstig was van paarden, want de ziekteverschijnselen bij mens en paard leken heel erg veel op elkaar. Veel later, in 2005, zou de viroloog Marc Van Ranst aannemelijk maken dat dit griepvirus moet zijn overgesprongen niet van paarden maar van koeien op mensen. Dokter van der Plaats vond het belangrijk om de lezers van Het Nieuws van den Dag gerust te stellen dat deze pandemie niets bijzonders was. Deze ziekte komt al eeuwen in Europa voor, schreef hij. Hij wist te vertellen dat de eerste griepgolf al in 1137 was beschreven en dat er sindsdien tientallen griepepidemieën zijn geweest. 'De ziekte verspreidt zich over alle klassen der bevolking en verschoonde leeftijd noch geslacht. De besmetting zit blijkbaar in de lucht en schijnt een zeer vluchtige, overal doordringende smetstof te zijn'. In 1889 wist hij nog niet van het bestaan van virussen. Dokter van der Plaats schreef dat er ook in de winter van 1780/81 in Europa een griepepidemie moet zijn geweest. Dat kan kloppen, want de Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbosche Courant wist dat Marie Antoinette, koningin van Frankrijk, op 15 januari 1780 in een brief aan haar moeder, keizerin Maria Theresia van Oostenrijk, over de griep schreef, 'Geheel Parijs en Versailles hoest en ik heb drie dagen met de koorts in bed gelegen. De koning en Monsieur zijn verschoond gebleven. Wij lagen in verschillende kamers. Ik hoop nu geheel genezen te zijn. Ik hoest niet meer. Ik neem nog wel ipecacuanha pillen.' In die tijd werd de ziekte voor het eerst griep of influenza genoemd, voor die tijd stond het voornamelijk bekend als *katarrh*.

De kranten zijn een betrouwbare bron van informatie over griepepidemieën, want bij iedere griepgolf stonden de kranten meteen vol met verhalen over de ernst van de griep en wat je er tegen moest doen. Zo weten we bijna zeker dat er in de 19<sup>e</sup> eeuw in Nederland vier griepepidemieën zijn geweest, in de winters van 1833/4, 1837/8, 1854/5 en de dodelijkste in de winter van 1889/90. Uiteindelijk zou in 1889/1890 meer dan een miljoen mensen in de hele wereld overlijden aan deze griep pandemie, niet weinig op een totale wereldbevolking van 1,6 miljard.

## Bronnen

Algemeen Handelsblad, 4 december 1889, p. 8; 6 december 1889, p. 5; 9 januari 1890, p. 1; 11 januari 1890, p. 2,

Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage, 25 december 1889, p. 2,

De Grondwet, 9 januari 1890, p. 3,

De Standaard, 4 januari 1890, p. 1, 10; 9 januari 1890, p. 2,

De Tijd, 23 december 1889, p. 9,

De Volkskrant, 12 juni 2020,

Het Nieuws van den Dag, 20 december 1889, p. 9; 23 december 1889, p. 13; 13 januari 1890, p. 17,

Het Vaderland, 16 december 1889, p. 5,

Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbosche Courant, 6 januari 1890, p. 10,

Rotterdamsch Nieuwsblad, 11 december 1889, p. 3; 16 december 1889, p. 7; 18 december, p. 3; 11 januari 1890, p. 2,

[www.griep.net/spaanse-griep](http://www.griep.net/spaanse-griep),

[www.newscientist.nl/nieuws/categorie/mens](http://www.newscientist.nl/nieuws/categorie/mens), 6 januari 2018.